

**GRAMATİKAL ÖLÇÜTLERLE BELİRLenen TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ GRUPLARINDA
LEKSİK VERİLERİN ANLAMLILIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA****Leylâ KARAHAN*****ÖZET**

Ağızlar fonetik, morfolojik ve leksik ölçütlere göre sınıflandırılır. Daha önce yapılan sınıflandırma çalışmalarında fonetik ve morfolojik ölçütler kullanılmıştı. Bu yazıda leksik ölçütlerin ortaya koyduğu sonuçlar ile fonetik ve morfolojik ölçütlerin sonuçlarının örtüşüp örtüşmediği araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağız Sınıflandırmaları, Sınıflandırma Ölçütleri, Leksik Ölçütler.

**A STUDY ON THE SIGNIFICANCE OF LEXICAL DATA IN TURKEY'S TURKISH DIALECT
GROUPS DETERMINED BY GRAMMATICAL CRITERIA****ABSTRACT**

Dialects can be categorized according to the phonetic, morphological and lexical criteria. Phonetic and morphological criteria were used in the previous studies of classification. In this study, whether the results that are obtained from the lexical criterion and the results that are obtained from the phonetic and morphological criteria overlap each other.

Keywords: Dialect Categorization, Categorization Criteria, Lexical Criteria.

1

1996 yılında yayımlanan *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eserde, Türkiye Türkçesi ağızları Türkiye siyasi sınırları esas alınarak -Trakya Bölgesi dışında- *Batı Grubu*, *Doğu Grubu* ve *Kuzeydoğu Grubu* olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılmış, ayrıca bunlara ait alt ağız grupları belirlenmiştir. Gramatikal ölçütlerden hareketle yapılan bu sınıflandırmada leksik ölçüt kullanılmamıştır. Eserde, ana ağız gruplarını belirleyen on dördü ses, sekizi şekil, biri de söz dizimi olmak üzere 36 gramatikal ölçüte yer verilmiştir. Alt ağız grupları için de çok sayıda gramatikal ölçüt kullanılmıştır (Karahan 1996).

Ağızların sınıflandırılmasında ve ağız atlaslarının hazırlanmasında ses, yapı ve söz dizimi özelliklerini içine alan gramatikal ölçütlerin yanında leksik ölçütler de önemlidir. Hatta bazı araştırmacılara göre leksik haritalar bize dil değişiklikleri konusunda daha sağlıklı bilgiler sunar (Kayra 1991: 303). Dil atlaslarında yer alan leksik haritalar, aynı dili konuşan insanların da bir kavram için farklı tercihlerinin olabileceğini ve bu tercihlerin ağız gruplarının belirlenmesinde anlamlı bir veri sayılabileceğini göstermiştir.

* III. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (27 Eylül-1 Ekim 2010, Sakarya Üniversitesi)'nda sunulan bildiri metnidir.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara – TÜRKİYE, E-posta: leylakarahan@yahoo.com.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde bugüne kadar yapılan bütün sınıflandırma çalışmaları, daha çok gramatikal ölçütlere dayanmaktadır; bunlarda leksik ölçütlere çok az yer verilmiştir. Ağızlardaki çeşitli leksik verilerin genel veya özel ağız bölgelerindeki dağılımını göstermek üzere yapılan çalışmalar ise çok azdır. Doğrudan sınıflandırma amaçlı olmayan bu çalışmalarda veri dağılımı, haritalarda gösterilerek yorumlanmıştır.

1956 yılında çalışmalarına başlayan Akdeniz Dil Atlası (Atlante Linguistico Mediterraneo) çalışmalarında, Türkiye Türkçesi ağızları, Ahmet Caferoğlu tarafından Mersin, Antalya, Samsun, Trabzon ve diğer kıyı illerinden toplanan balık isimleriyle temsil edilmiştir (Caferoğlu 1961: 15, Caferoğlu 1960).

Özcan Başkan'ın *kale*, *höyük*, *hisar*, *konak* kelimeleri ile yapılan köy isimlerinin Anadolu coğrafyasındaki dağılımını gösterdiği 4 haritalık çalışma, bir anlamda leksik verilerle yapılan küçük bir sınıflandırma denemesi sayılabilir (Başkan 1970)¹. Aynı nitelikteki iki çalışma Tooru Hayashi tarafından yapılmıştır. Hayashi, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize'yi içine alan bir bölgede yaptığı birinci araştırmasında gramatik verilerin yanında iki leksik verinin de dağılımını harita üzerinde göstermiştir. Bunlar, *yengeç* ve *patates* kavramlarını karşılayan kelimelerdir (Hayashi 1984)².

Hayashi ikinci araştırmayı Bolu'da yapar ve *hindi*, *manda*, *pazar günü*, *yayla evi*, *yüzük parmağı*, *ekilmemiş tarla* kavramlarının Bolu ağızlarındaki karşılıklarını belirleyerek bunların bölgedeki dağılımını araştırır (Hayashi 2000).

Boeschoten 1991'de *havuç* kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları belirlenerek bunların harita üzerinde dağılımı gösterilmiştir (Boeschoten 1991: 162).

1980 yılında Piet Kral'ın master tezi olarak yaptığı Türkiye Türkçesi ağızlarını konu alan sınıflandırma çalışmasında da 8 leksik harita bulunmaktadır (Boeschoten 1991: 154).

Bir ağız atlasında kullanılacak leksik birimlerin seçimi nasıl yapılmaktadır? Daha önce yapılan çalışmalarda izlenen yolu anlamaya çalıştım. Mesela 50 leksik haritanın yer aldığı Azerbaycan diyalektoloji atlasında ağırlıklı olarak *akrabalık*, *hayvan*, *bitki*, *alet*, *eşya*, *yiyecek* adları kullanılmıştır. Eserin önsözünde seçilen leksik birimlerin niteliği "*tayfa*, *nesil anlayışlarını bildiren sözler*, *gohumlug terminleri*, *maişetle ilgili kelimeler*" şeklinde açıklanmıştır (1990: 4). Hayashi'nin yukarıda zikrettiğim çalışmasında daha çok hayvan, bitki ve kültür kelimeleri vardır. Boeschoten 1991'de yer alan haritada "*havuç*"un tercihi ile ilgili diğer tarım ürünleriyle karıştırılmasından kaynaklanan güçlüklerin bulunmaması kaydı düşülmüştür (Boeschoten 1991: 162). Aksan, ağızların yayılımının belirlenmesinde *çocuk* ve *havuç* kavramlarının ağızlardaki karşılıklarından yararlanılabileceğini ifade ederken herhangi bir gerekçe ileri sürmemiştir (Aksan 1995: 143-144). Aksan 1995'te Fransız dil bilimci P. Guiraud'nun Fransızcadaki *kedi* kavramı ile ilgili çalışmasından ve Almancada *kasap* kavramı ile ilgili karşılıkların yer aldığı bir haritadan söz edilmektedir. Slav dil atlasının bir cildi de tamamen hayvan isimlerine ayrılmıştır (1998).

¹ Başkan'ın yaptığı taramaya göre *kale*'li köy isimleri genellikle doğu ve özellikle doğu Karadeniz bölgesinde, *hisar*'lı köy adları Batı Anadolu, *höyük*'lü köyler Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak Ankara'nın kuzeybatısından yukarı doğru çıkmakta, Çankırı ve Kastamonu'ya kadar uzanmaktadır. *Konak*'lı köyler ise Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesinin batı sınırında yoğunlaşır.

² Bu araştırmaya göre *yengeç*, Samsun, Ordu'nun batısı, Giresun'un doğusu, Trabzon, Rize; *kırkayak*, Ordu'nun orta ve doğusu, Giresun'un orta ve batısı; *çahana*, Trabzon ve Rize; *baura*, Ordu ve Giresun'da kullanılmaktadır. Aynı araştırmada *kartopu*, *kartof*, *kartol* kelimelerinin daha çok Trabzon, Rize'de kullanıldığı, kelimeye Samsun ve Giresun'da az rastlandığı, Ordu'da ise görülmediği belirtilmektedir. *Gostil* ise Ordu ve Giresun'da gösterilmiştir (Hayashi 1984: 99).

Taradığım bu çalışmalarda leksik tercih konusu ile ilgili tatmin edici bir yöntem kaydına rastlamadım. Bu konunun ayrıca araştırılmaya muhtaç olduğu şüphesiz. Ancak veriler, tercihlerin hiç olmazsa bir kısmında temel ölçütün, seçilecek kavramın “*herkes tarafından bilinirliği*” olduğu izlenimi vermektedir. Herkes tarafından bilinen ve kullanılan kavramlarla ilgili haritalar, bir kavramın bütün ağız bölgelerindeki farklı karşılıklarını ve dağılımlarını bize sunar. Mesela Türkiye Türkçesi ağızları için *patates*, buna örnek olarak verilebilir. Tercihlerde bir başka ölçüt de seçilecek kavramın “*birden fazla karşılığının olması*”dır. İki veya daha fazla karşılığı bulunan kavramlar, sınıflandırma çalışmaları için elverişli malzemelerdir.

Leksik haritalarda ayrıca bir kavramın çeşitli karşılıkları yanında leksik birime yüklenen farklı anlamlar da veri olarak kullanılmıştır. Azerbaycan diyalektoloji atlasındaki bazı haritalarda “*Sizde bu söz işlenir mi ve hansı me’nada?*” sorusuyla bir kelimenin çeşitli anlamlarının ağız bölgelerindeki dağılımı gösterilmiştir (1990: 23).

Leksik birimlerin, her zaman anlamlı bir dağılım göstereceğini düşünmek doğru değildir. Nitekim Hayashi, Bolu’da yaptığı araştırmada bazı kelimelerin dağılımı ile ilgili olarak herhangi bir eğilim tespit etmenin imkânsız olduğunu belirtir ve haritaları doğru anlamak için bazen dil dışı olaylara da bakılması gerektiğini ileri sürer (Hayashi 2000: 48, 49).

Bu makalede, gramatikal ölçütlerle belirlenmiş Türkiye Türkçesi ağız gruplarında leksik verilerin ne ölçüde anlamlı olacağı araştırılacaktır. Bunun için beş leksik ölçüt seçilmiş, bunların Anadolu ağızlarındaki dağılımı incelenmiş ve bu dağılım, daha önce Karahan 1996’da gramatikal ölçütlerle belirlenen ve *Doğu Grubu*, *Kuzeydoğu Grubu*, *Batı Grubu* şeklinde adlandırılan ana ağız gruplarına (Bkz. Harita-1) ve bunların alt gruplarına uygunluğu bakımından yorumlanmıştır. Araştırmada seçilen ölçütlerin bir kısmı, daha önce başka araştırmacılar tarafından da kullanılmıştır. Ancak o çalışmalarda amaç, leksik birimin dağılımını göstermektir. Burada ise amaç, dağılımın ağız gruplarıyla uygunluk derecesinin araştırılmasıdır. Bu sebeple benzer malzemenin kullanılmasında bir mahzur görülmemiştir. Araştırmanın temel kaynağı TDK genel ağından ulaşılan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’dür. Kullanılan beş leksik veriden biri “*aparmak*” fiilidir. Bu fiilin Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nde birden fazla anlamı bulunmaktadır. Diğer veriler, dört farklı kategoriden, *bitki*, *hayvan*, *eşya* ve *akrabalık* kavramlarından seçilmiştir. Bunlar ölçünlü dilde *patates*, *manda*, *ayakkabı* ve *çocuk* kelimeleriyle karşılanan bilinirlik derecesi yüksek kavramlardır.

1. APARMAK (Bkz. Harita-2)

Ölçünlü dilde kullanılmayan bu kelimenin ağızlarda iki yaygın anlamı vardır:

a. *Çalmak, aşırmaq, alıp kaçmak, habersiz götürmek, gizlice almak.*

Batı Grubu ağızları:³ Afyonkarahisar, Antalya, Burdur, Bursa, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, Kahramanmaraş, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sakarya, Sinop, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat.

Doğu Grubu ağızları: Ardahan, Diyarbakır, Elazığ, Kars, Van.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Rize, Artvin.

³ Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nde, kelimenin tespit edildiği ilden küçük yerleşim birimlerinin isimleri de zikredilmektedir. Buraya sadece il isimleri alınmıştır. Bu isimlerden, kelimenin bütün ilde yaygın olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

b. *Götürmek, alıp götürmek.*

Batı Grubu ağızları: Adana, Amasya, Gaziantep, Isparta, İzmir, Kahramanmaraş, Konya, Malatya, Manisa, Sivas.

Doğu Grubu ağızları: Ardahan, Bayburt, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Gümüşhane, Iğdır, Kars, Muş, Siirt, Tunceli, Şanlıurfa, Van.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Rize.

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde *aparmak* kelimesinin ayrıca "*getirmek*" (Diyarbakır, Tunceli, Elazığ, Gaziantep; "*almak*" (Burdur, İzmir, Bitlis, Adıyaman, Malatya); "*tutmak*" (Kastamonu, Adıyaman, Malatya); "*kaldırmak*" (Isparta); "*yıkamak, temizlemek*" (Kars); "*dayanmak, tahammül etmek*" (Denizli) anlamlarına da işaret edilmiştir.

Bu dağılım nasıl yorumlanabilir?

Aparmak fiilinin iki farklı anlamı, Batı Grubu ve Doğu Grubu ağızları için ayırıcı olmaktadır. Fiilin *almak, aşırarak, alıp kaçmak, habersiz götürmek, gizlice almak* anlamıyla Batı Grubu ağızlarında; *götürmek, alıp götürmek* anlamıyla Doğu Grubu ağızlarında yaygın olduğu görülüyor. Kuzeydoğu Grubu ağızlarında ise bu fiilin anlamlı bir veri olmadığı anlaşıyor.

2. PATATES (Bkz. Harita-3)

Ölçünlü dilin bu kelimesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında *kumpir, kartol, kartopu, kostil, hozmur, tomatça, ülübe* gibi çeşitli karşılıkları bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olan dördünün ağızlardaki dağılımı şöyledir⁴:

a. *kumpir (kumpil, kumpiri, kumpur, kümpür, gumpir, gumpil, gompil, gompül, gömpil, gömpül, gumpür, gumpur, humpur)*

Batı Grubu ağızları: Adana, Afyonkarahisar, Ankara, Antalya, Aydın, Isparta, İçel, Kastamonu, Kırşehir, Konya, Niğde, Sivas, Uşak, Yozgat, Güney-Batı Anadolu.

Doğu Grubu ağızları: Kars.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

b. *kartol (gartol, gortul, gordoş, kartal, kartul, karto, karton, kertol, kortal, kortol, kardü, kardoğ, kardeh, kerto)*

Batı Grubu ağızları: Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Çorum, Giresun, İstanbul, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas, Tokat, Yozgat.

Doğu Grubu ağızları: Ağrı, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Muş, Tunceli, Van.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Trabzon.

c. *kartopu (kartop, kardof, kartof, kartopi, gartubu)*⁵

Batı Grubu ağızları: Amasya, Bursa, Çorum, Giresun, İstanbul, Kocaeli, Manisa, Ordu, Samsun, Tokat.

⁴ Kelimeler, fonetik benzerliklerine göre gruplandırılmıştır.

⁵ *Kartopu* kelimesinin *kartol* ile etimolojik bağlantısı araştırılmaya muhtaç görünüyor.

Doğu Grubu ağızları: Bitlis, Erzurum, Gümüşhane, Kars.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Artvin, Rize, Trabzon.

d. *kostil (kastul, kastil, gosdil, gostil)*

Batı Grubu ağızları: Bolu, Giresun, Ordu, Samsun, Sivas, Tokat.

Doğu Grubu ağızları: Erzurum.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

Bu dağılım nasıl yorumlanabilir?

Kumpir kelimesinin Batı Grubu ağızlarını diğer gruplardan ayıran bir veri olduğu anlaşılıyor. Kelime, Doğu -Kars hariç- ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında tespit edilememiş.

Kartol kelimesinin Doğu Grubu ağızlarında yaygın olduğu görülüyor. Ancak kelime, Batı Grubu ağızlarında da kullanılıyor. Dolayısıyla bu kelime her iki grubu, Kuzeydoğu Grubu ağızlarından ayıran bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.

Kartopu kelimesi, Kuzeydoğu ve Doğu Grubu ağızlarında, Batı Grubu ağızlarına göre daha yaygın. Kelime, Kuzeydoğu ve Doğu Grubu ağızları coğrafyasına yakın olan, ancak Batı Grubu içinde değerlendirilen Amasya, Çorum, Giresun, Ordu, Samsun, Tokat illerinde -Çorum hariç- de kullanılıyor. Bu dağılım, muhtemelen coğrafi yakınlıktan veya göçlerin sebep olduğu karışmalardan kaynaklanmaktadır. Batı Grubu ağızlarının VI. alt grubunu oluşturan (Havza, Lâdik, Amasya, Tokat, Sivas -Şarkışla, Gemerek hariç-, Mesudiye, Şebinkarahisar, Alucra, Malatya merkez, Hekimhan, Arapkir) bu iller için *kartopu* kelimesi anlamlı bir leksik veri kabul edilebilir.

Kostil kelimesi de Batı Grubu ağızlarının VI., kısmen de V. alt grubu (Sinop -Boyabat hariç-, Samsun -Havza, Lâdik hariç-, Ordu -Mesudiye hariç-, Giresun -Şebinkarahisar, Alucra hariç-, Şalpaazarı) için ayırıcı bir özellik taşımaktadır.

3. **MANDA**⁶ (Bkz. Harita-4)

Ölçünlü dilin bu kelimesinin ağızlardaki karşılıklarından üçü şöyledir:

a. *kömüş (kemüş, komüş, köş)*

Batı Grubu ağızları: Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Bartın, Bilecik, Bolu, Çanakkale, Çorum, Giresun, Isparta, İçel, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Niğde, Ordu, Samsun, Sinop, Sivas, Yozgat, Zonguldak.

Doğu Grubu ağızları: Erzurum

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

b. *camız (cameş, camış, camuş, camüs, camıs, çamız)*

Manda karşılığında kullanılan bu kelimelerden *cameş*, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde "iki ile dört yaş arasında erkek manda" şeklinde açıklanmakta ve diğerlerinden farklı şöyle bir dağılım göstermektedir:

Doğu Grubu ağızları: Elazığ, Erzurum, Kars, Van.

⁶ Büyük Türkçe Sözlük'te bu kelime "Geviş getirenlerden, derisinin rengi siyaha yakın, uzun seyrek kılı bir hayvan, su sığırı, camız, kömüş (*buffelus*)" şeklinde açıklanmıştır.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Trabzon.

Batı Grubu ağızları: Ordu.

Diğer şekillerin dağılımı da şöyledir:

Batı Grubu ağızları: Adana, Afyonkarahisar, Ankara, Kırşehir, Malatya, Osmaniye, Uşak.

Doğu Grubu ağızları: Diyarbakır.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

c. *dombay* (*dombey, donbay, donbey, dombi, dombak*)

Batı Grubu ağızları: Afyonkarahisar, Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çorum, Denizli, Düzce, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Niğde, Sakarya, Tokat, Uşak, Yozgat, Zonguldak.

Doğu Grubu ağızları: Yok.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

Bu dağılım nasıl yorumlanabilir?

Dombay kelimesi, Batı Grubu ağızlarını Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarından ayırıyor. *Kömüş* -Erzurum hariç- ve *camız* da -Diyarbakır hariç- sadece Batı Grubu ağızlarında kullanılıyor. *Cameş* kelimesi ise -Ordu hariç- Doğu ve Kuzeydoğu Grubu için bir sınıflandırma ölçütü kabul edilebilir.

4. AYAKKABI (Bkz. Harita-5)

Anadolu'da *paşmak, iskarpin, nalin, patik, terlik, papuç, edik, çedik, kundura, çarık, yemeni, çapula, çekme, tomak, sokman, markop* vb. kelimelerle karşılanan biçim ve kullanıldığı yer bakımından birbirinden farklı çok çeşitli ayak giysileri bulunmaktadır. Bunlardan *ayakkabı* anlamındaki dört kelimenin ağızlardaki dağılımı şöyledir:

a. *başmak* (*başmağh, başmah, paşmak*)

Batı Grubu ağızları: Ankara, Çanakkale, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Konya, Sivas.

Doğu Grubu ağızları: Kars, Erzurum, Van, Iğdır, Urfa.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Trabzon.

Başmak kelimesi ayrıca *takunya* (Kars, Sivas, Tokat), *terlik* (Çanakkale, Konya), *nalın* (İzmir) anlamlarında da kullanılmaktadır.

b. *edik* (*etik*)⁷

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde bu kelimeye *ayakkabı, pabuç, köylü yemenisi, köylü çizmesi, patik, çocuk ayakabısı, mest, yünden örülen, çok kısa konçlu çorap, terlik, karda*

⁷ Yüce 2003'te bu ayak giysisi ile ilgili "*tabanı sığır kösesinden ve ökçeli, koncu keçi derisinden ve baldır ortasına kadar çıkan bir ayakkabı türü*" şeklinde bir açıklama vardır. Aynı kaynakta bu giysinin tamamen evde elle dikildiği, çoğunlukla erkeklerin iş ayakkabısı olarak kullanıldığı kaydedilmektedir (Yüce 2003: 325).

yürümeye yarayan ayakkabı, yünden örülerek yapılan kadın terliği, kısa konçlu bir tür çizme, fotin gibi anlamlar verilmiştir. Hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, kelimenin dağılımı -Kars hariç- sadece Batı Grubu ağızlarıyla sınırlıdır.

Batı Grubu ağızları: Afyonkarahisar, Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Niğde, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat.

Bu kelime, Urfa'nın Halfeti ilçesinde de tespit edilmiştir. Urfa'nın Halfeti ve Birecik ilçeleri, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı çalışmamızda Batı Grubu Ağızlarının VII. Alt Grubu içinde gösterilmiştir (Karahan 1996: 117).

Doğu Grubu ağızları: Kars.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

c. *kundura (kondura, gondura, gundura)*⁸

Batı Grubu ağızları: Gaziantep, Hatay, Malatya, Samsun.

Doğu Grubu ağızları: Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Van.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

d. *babuç (babuç, babış, babuş, bobuç, babıç, babu).*

Batı Grubu ağızları: Adana, Afyonkarahisar, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Eskişehir, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, Kahramanmaraş, Kastamonu, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Niğde, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Uşak, Zonguldak.

Doğu Grubu ağızları: Elazığ, Erzincan.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Artvin, Trabzon.

Bu dağılım nasıl yorumlanabilir?

Başmak kelimesi, daha çok Batı ve Doğu Grubu ağızlarında kullanıldığına göre, bu ağızları Kuzeydoğu Grubundan ayıran bir ölçüt olabilir.

Edik kelimesi, Batı Grubu ağızlarını diğer gruplardan -Kars hariç- ayırıyor.

Kundura kelimesi, Batı ve Doğu Grubu ağızlarında tespit edilmiştir. Erzincan yöresine ait "*Kundurama Kum Doldu*", Urfa yöresine ait "*Ayağında Kundura*", Balıkesir yöresine ait "*İki Keklik*" (*Yazması oyalı, kundurası boyalı*) türkülerinde de geçmesi (2003: XVII), yukarıdaki dağılımı desteklemektedir. Buna göre, *kundura* kelimesi, Batı ve Doğu Grubu ağızlarını Kuzeydoğu Grubu ağızlarından ayıran bir ölçüt olarak kabul edilebilir.

Babuç kelimesi, Batı Grubu ağızlarında yaygın olmakla beraber, Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelime ağız gruplarının belirlenmesinde anlamlı bir veri değildir.

⁸ Kelime, Yüce 2003'te "*şehirden satın alınan genel olarak düğün, bayram veya bir yere ziyarete gidilen özel günlerde giyilen erkek ayakkabısı*" şeklinde açıklanır (Yüce 2003: 326).

5. ÇOCUK (Bkz. Harita-6)

Ölçünlü dildeki bu kelimenin Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde *çağa*, *uşak*, *bala*, *cacık*, *carş çala çarga çaşka*, *çaylak*, *çitlik*, *çipçe*, *çoçka*, *çöne* gibi karşılıkları bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olan üçünün dağılımı şöyledir:

a. *çağa* (*cağa*, *çaya*, *coğa*, *çoğa*, *çoa*, *çova*, *ça*, *caa*, *caa*, *çağ*, *çoğ*)

Batı Grubu ağızları: Adana, Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çorum, Gaziantep, Giresun, Isparta, İstanbul, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Konya, Sakarya, Samsun, Sivas, Ordu, Tokat, Malatya, Muğla.

Doğu Grubu ağızları: Kars, Erzincan, Urfa, Elazığ.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Trabzon.

b. *uşak* (*uşah*)

Batı Grubu ağızları: Adana, Bartın, Karabük, Kırşehir, Ordu, Osmaniye, Zonguldak.

Doğu Grubu ağızları: Kars, Diyarbakır, Erzincan, Elazığ, Erzurum.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Rize.

c. *bala* (*balaca*, *balah*, *balak*, *bale*)

Batı Grubu ağızları: Adana, Amasya, Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Manisa, Niğde, Sivas, Tekirdağ, Tokat.

Doğu Grubu ağızları: Ardahan, Bayburt, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Iğdır, Kars, Van.

Kuzeydoğu Grubu ağızları: Yok.

Bu dağılım nasıl yorumlanabilir?

Çağa kelimesinin Batı Grubu ağızlarında yaygın olduğu görülüyor. Kelime, Doğu Grubu ağızlarında da kullanılıyor. Dolayısıyla *çağa* kelimesi bu grupları Kuzeydoğu Grubu ağızlarından - Trabzon hariç- ayıran bir ölçüt olarak kabul edilebilir.

Uşak kelimesi de benzer bir dağılım gösteriyor. Ancak bu kelimenin Kuzeydoğu Grubu ağızlarından sadece Rize ağızlarında tespit edilmiştir ki bu bilgi yeterli değildir. *Uşak* kelimesinin “*evlat*” ve “*erkek evlat*” anlamlarıyla bütün Kuzeydoğu Grubu ağızlarında yaygın olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde sadece Rize'nin adının geçmesi, Sözlük'ün ağızların söz varlığını tam olarak yansıtmadığını göstermektedir. Bu sebeple *uşak* kelimesini bir sınıflandırma ölçütü olarak yeterli malzeme elde edilene kadar bekletmek gerekecektir.

Bala kelimesi, yukarıdaki dağılıma göre, Batı ve Doğu Grubu ağızlarını Kuzeydoğu Grubu ağızlarından ayıran bir ölçüt sayılabilir.

Sonuç

1. Bu araştırmada seçilen leksik verilerin dağılımı, gramatikal ölçütlerle belirlenen ağız grupları ile büyük ölçüde uyum göstermiştir. Bu sonuç, hem daha önce yapılan sınıflandırma çalışmasının güvenilirliğini desteklemesi, hem de leksik verilerin sınıflandırma çalışmalarındaki yerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ancak kelimeler kolay taşınabilen, kolay göç edebilen dil birimleri olduğu için leksik ölçütlere dayalı bir sınıflandırmada sınırlar, gramatikal

ölçütlerin belirlediği sınırlara göre daha esnek olabilmektedir. Bu sebeple sınıflandırma çalışmalarında leksik ölçütler yalnız değil gramatikal ölçütlerle birlikte kullanılmalıdır.

2. Leksik ölçütlerin nasıl belirlenmesi gerektiği hususunda teorik bir alt yapının hazırlanmasına ihtiyaç vardır.

3. Leksik ölçütlerin sınıflandırma ve atlas çalışmalarında kullanılabilmesi için ağızların söz varlığı tam olarak belirlenmelidir. Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, ağızların söz varlığını temsil etmekten uzaktır. Sözlükte geçen il isimleri, belirli yörelerden hiç malzeme alınmadığını veya çok az alındığını göstermektedir. Doğu Grubu ağızlarına ait malzeme son derece azdır. Bazı kelimeler Sözlük'te yoktur, bazı kelimelerin kullanıldığı yörelerin tamamı tespit edilememiştir. Bazı kelimelerin bütün anlamları Sözlük'te yer almamaktadır. Bu sebeplerle yeni derlemeler yapılarak Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü genişletilmelidir.

4. Tematik bir ağız sözlüğünün olmayışı, leksik verilerin tespitini zorlaştırmaktadır. Bugün bir kavrama verilen isimleri bulmak için Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü baştan sona taranmak zorundadır ki bu da emek ve zaman kaybıdır. Tematik bir ağız sözlüğü, ağız araştırmaları alanının öncelikli işi olmalıdır.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- Atlas Linguistique Slave (OLA), Moscou Editions "Nauka" 1988.
- Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası, Azerbaycan SSR Elmlar Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, Bakı 1990.
- BAŞKAN, Özcan, Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme, **TDAY-Belleten**, TDK Yayınları, Ankara 1970, s. 237-251.
- BOESCHOTEN, Hendrik, Aspects of Language Variation, Turkish Linguistics Today, Edit. H. Boeschoten- L.Verhoeven- Leiden-Newyork-Kobenhavn-Köln, 1991.
- Büyük Türkçe Sözlük**, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- CAFEROĞLU, Ahmet, Türkiye'de Balık Adları, **TDED X**, İstanbul 1960, s. III-132.
- _____, Atlante Linguistico Mediterranoe, **TDED C.XI**, İstanbul 1961, s. 11-18.
- HAYASHİ, Tooru, Bolu Dili Ağzında Belli Bir Dağılım Eğilimi Göstermeyen Sözcükler ve Yorumlamada Sorunlar, **Türkçe'nin Ağızları Çalıştay Bildirileri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 47-63.
- _____, **Dialects on the Eastern Turkish Coast of the Black Sea: A Preliminary Report**, Gengo Kenkyu 85, 2000, s. 91-107.
- KARAHAN, Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- KAYRA, Erol, Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları, **Türk Dili**, S. 479, TDK Yayınları, Ankara 1991, s. 299-306.
- Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>
- YÜCE, Nuri, Göçebe Türklerde Ayakkabı Kültürü, **Ayakkabı Kitabı**, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 321-326.

HARİTALAR

Harita 1

Harita 2

Harita 3

Harita 4

Harita 5

Harita 6